

Theosofische alchimie

Het geheim van het transformeren van tijdelijk lood in eeuwig goud

– John Algeo

Alchimie is een heel oude praktijk. H.P. Blavatsky zegt dat zij ‘zo oud is als traditie zelf’ (Isis 1:503). Zij wordt soms gezien als slechts een onwetenschappelijke voorloper van de chemie. Maar alchimie is veel meer dan dat. Blavatsky heeft het over ‘een grandioze spirituele en morele filosofie in de hogere aspecten van ware alchimie’ (CW 8:253). Alchimie is in feite zowel een materiële kunst als ook, in haar hogere aspecten, een spirituele praktijk.

Voordracht voor de loge
Adyar op 11 januari
2006

Als materiële kunst vindt alchimie plaats in laboratoria, waar de alchimist werkt met fysieke substanties, gebruikmakend van fornuizen en vaten met rare namen zoals ‘alembiek’ en ‘retort’. De moderne chemie heeft zich inderdaad ontwikkeld uit die materiële kunst van alchimie. Sommigen van de aloude alchimisten waren eigenlijk zwendelaars die alchimie gebruikten als methode om goedgelovigen op te lichten. Anderen waren eerlijk, maar geobsedeerd door materiële winst; zij werden vaak ‘puffers’ genoemd omdat zij voortdurend de vlammen van hun fornuizen moesten aanblazen opdat het vuur de benodigde hitte zou blijven produceren. Maar sommige materiële alchimisten waren oprechte onderzoekers van wie gezegd werd dat zij hun doelen bereikten (bestudeerd door J. Pérez-Pariente en L.M. Principe). De beroemdste der laatstgenoemden is misschien het veertiende-eeuwse paar Nicholas en Perenelle Flamel.

De spirituele praktijk van de alchimie is echter fundamenteel verschillend van de materiële kunst; het is

eigenlijk een westerse vorm van yoga. Als spirituele praktijk vindt alchimie plaats in het denkvermogen en het hart van de alchimist, waar de alchimist aan zichzelf werkt. Zoals een tijdgenoot en bewonderaar van mevrouw Blavatsky schreef in een exposé over 'The Alchemical Laboratory': *'De hoogste processen van de alchimie vereisen geen mechanische arbeid; zij bestaan uit de zuivering van de ziel en uit het transformeren van de dierlijke mens in een goddelijk wezen'*. (Hartmann 104)

Sommige alchimisten, en alchimisten praktiseren ook tegenwoordig nog, beperken zich tot of de materiële of de spirituele aspecten van het ambacht, maar velen combineren ze. Zij die de twee aspecten van de alchimie combineren beschouwen de materiële kunst – het laboratoriumwerk – als een allegorie of symbool van de spirituele praktijk. Zij beschouwen materiële alchimie als het lichaam waardoor de ziel van de alchimie zich manifesteert. Blavatsky zegt: *'De taal van ... de alchimie is altijd, net als die van aloude religies, symbolisch geweest'* (CW 11: 528). De symbolische taal van de alchimie is het voorwerp geweest van veel aandacht in recente jaren.

Alchimie werd als meer dan een materiële kunst erkend door de psycholoog Carl G. Jung, die verscheidene boeken geschreven heeft waarin hij de alchimie in psychologische termen interpreteert. Een volgeling van hem, Jeffrey Raff, is nog verder gegaan door alchimie te beschouwen als een spiritueel pad in termen van Jungiaanse psychologie. Maar de spirituele praktijk van alchimie loopt ook op een aantal opmerkelijke manieren parallel met de aloude wijsheid van de theosofie.

Parallellen tussen alchimie en theosofie zijn vooral duidelijk in een korte

mystieke tekst genaamd *'De Smaragden Tafel'*. De naam van deze tekst is ontleend aan het feit dat het, naar men zegt, gegraveerd was in een blok groene steen door Hermes Trismegistus ('driewerf grootste Hermes'), de Griekse naam voor een Egyptische figuur die ook wel Tehuti genoemd wordt, aan wie herinnerd wordt in het ritueel van de mystieke ster. Deze mystieke tekst is wel genoemd 'de bijbel van de alchimisten' (Haage 24); H.P. Blavatsky citeerde er veelvuldig uit in haar geschriften en noemt het 'de oudste bestaande verhandeling over alchimie' (CW 11:534). Wij weten niet in welke taal 'De Smaragden Tafel' oorspronkelijk geschreven werd, maar gedurende de hele Europese middeleeuwen en de renaissance was hij het meest bekend in een Latijnse versie. Hier volgt die versie (in mijn eigen Engelse vertaling ervan, J.A.).

1. *Waarlijk, zonder misleiding, zeker en waarheidsgetrouw –*

2. *Wat beneden is, is als wat boven is, en wat boven is, is als wat beneden is, voor het teweegbrengen van de wonderen van het ene ding.*

3. *En zoals alle dingen uit Een zijn gekomen, door de meditatie van één, zo werden alle dingen geboren uit dit ene ding door adaptatie.*

4. *Zijn vader is de zon. Zijn moeder is de maan.*

5. *De wind heeft hem in zijn buik gedragen. Zijn voedende zorgmoeder is de aarde.*

6. *Hij is de vader van alle volmaaktheid in de hele wereld.*

7. *Zijn macht is compleet als zij naar de aarde gericht is. U zult de aarde scheiden van het vuur, het subtiële van het verdichte, voorzichtig, met grote vaardigheid.*

8. Hij stijgt op van de aarde naar de hemel en hij daalt weer neer op de aarde en hij ontvangt macht van boven en van beneden.

9. Zo zult u de glorie krijgen van de hele wereld. Aldus zal alle duisternis van U wegvliegen.

10. Dit is de grote macht van alle macht omdat hij ieder subtiel ding overwint en ieder solide ding doordringt.

11. Aldus werd de wereld geschapen.

12. Hieruit ontstaan verbijsterende toepassingen, omdat dit het patroon is.

13. En dus word ik Hermes Trismegistus genoemd, daar ik de drie delen bezit van de wijsheid van de hele wereld.

14. Zij is compleet omdat ik verteld heb over de werking van de zon.

Over deze mystieke en symbolische tekst zijn veel commentaren geschreven. Wij kunnen er hier niet grondig op ingaan, maar wij kunnen wel kijken naar zes ideeën eruit die parallel lopen met de aloude wijsheid van de theosofie.

Ten grondslag aan alle bestaan ligt een absolute eenheid die niet beschreven kan worden in menselijke taal, noch bevat kan worden door het menselijk denkvermogen, maar die de grond van alle bestaan is, net als van alle afzonderlijke wezens.

1. Eenheid. ‘*De Smaragden Tafel*’ wordt gekenmerkt door een motto dat in het Grieks wordt uitgedrukt als *Hen to pan* of in het Latijn als *Ex unum omnia* of in het Nederlands als ‘Alles is één’. ‘*De Smaragden Tafel*’ zelf zegt uitdrukkelijk ‘Alle dingen zijn uit Eén voortgekomen’. Dat is wezenlijk het-

zelfde als de eerste fundamentele grondstelling van *De Geheime Leer*: Ten grondslag aan alle bestaan ligt een absolute eenheid die niet beschreven kan worden in menselijke taal, noch bevat kan worden door het menselijk denkvermogen, maar die de grond van alle bestaan is, net als van alle afzonderlijke wezens. Deze nadruk op non-dualiteit lijkt op die van het neoplatonisme alsook op één Vedantaschool. Deze twee benadrukken ook de verenigde eenheid van de ultieme realiteit.

2. Polariteit. De alchimie werkt met tegengestelden, gesymboliseerd door de elementen zwavel en kwik of door vuur en water, zon en maan, mannelijk en vrouwelijk enzovoort. ‘*De Smaragden Tafel*’ rept van boven en beneden, wind en aarde, alles en één, subtiel en verdicht, hemel en aarde. Precies zo ziet de theosofie de absolute eenheid die zich manifesteert als polariteiten, of paren van tegengestelden, waaronder geest (of bewustzijn) en materie. Vanuit de interactie van de polaire tegengestelden ontstaan alle dingen. Net zo heeft de Chinese filosofie het over yin en yang, en de Indiase yoga behandelt de lichaamskanalen Ida en Pingala.

3. Overeenkomsten. De bekendste verklaring in ‘*De Smaragden Tafel*’ is ‘zo boven, zo beneden’. Dat is een verklaring van het principe van overeenkomsten dat de geschriften van mevrouw Blavatsky doordringt. Er bestaan echo’s van dezelfde patronen van overeenkomsten overal in het universum. Zoals ‘*De Smaragden Tafel*’ zegt, ‘Dit is het patroon.’ Of, zoals de ‘*Stanza’s van Dzyan*’ zeggen, alles komt van binnenuit naar buiten toe. Vanwege deze overeenkomst van het ‘boven’ en het ‘beneden’, van het ‘binnenin’ en

het ‘naar buiten toe’, kunnen wij zowel wat wij weten als waar wij zijn gebruiken om te ontdekken wat we niet weten en te bereiken waar wij niet zijn. Overeenkomsten zijn de basis geweest voor een classificatie van dingen in de meeste culturen ter wereld: goud verhoudt zich tot metalen zoals de eik tot de andere bomen, de leeuw tot de overige dieren, de zon tot de andere hemellichamen en de koning tot de gewone mensen – dergelijke overeenkomsten zijn universeel te vinden.

4. Evolutie. Het doel van de alchimie is het vervolmaken van de wereld. Zoals *‘De Smaragden Tafel’* het formuleert: ‘zij is de bron van alle volmaaktheid in de hele wereld’, en de alchimie gebruikt overeenkomsten tussen polaire tegenstellingen ‘om de wonderen van het ene ding teweeg te brengen’. Het ‘ene ding’ is het bereiken van volmaaktheid. Een moderne geleerde in de alchimie heeft eens gezegd: *‘Het doel van de middeleeuwse alchimisten was niet alleen maar het onderzoeken maar het vervolmaken van de natuur, beschouwd als een goddelijke taak of plicht’* (Buntz 35). De alchimie beweert dat de wereld waarin wij leven niet volmaakt is, maar op weg is naar volmaaktheid, en dat de alchimist wordt opgeroepen mee te helpen in die evolutie – de evolutie van zowel de wereld buiten ons als het bewustzijn binnenin ons. Deze bewering is als de theosofische visie zoals geformuleerd in *Aan de Voeten van de Meester* ‘*Er zijn in de hele wereld maar twee soorten mensen -zij die weten en zij die niet weten; en op deze kennis komt het aan.*’ Dit is de kennis van evolutie, die ook duidelijk uiteengezet wordt in de derde fundamentele grondstelling van *De Geheime Leer*. Spirituele evolutie of progressieve vervolmaking is een notie die ook beslo-

ten ligt in de vrijmetselarij en in verscheidene mystieke systemen.

5. Doel. Het doel van de alchimie is het ‘ene ding’, dat wil zeggen, de vervolmaking van de wereld, en het wordt gesymboliseerd door de steen der wijzen. Het ‘het’, waarnaar verwezen wordt in *‘De Smaragden Tafel’*, dat het de zon als vader heeft en de maan als moeder enzovoort is de steen der wijzen (philosopher’s stone [Eng.]) Wanneer het woord ‘filosoof’ gebruikt werd in zijn etymologische zin van ‘liefhebber van wijsheid’, was het een aloude term voor een alchimist. Juist die term geeft aan dat de alchimist niet alleen maar een technicus was die materiële substanties manipuleerde in een laboratorium, maar iemand die wijsheid zocht door de aard der dingen te begrijpen. En de steen der wijzen had een symbolische betekenis zoals die van het juweel in de mantra *‘Om mani padme hum’* – het juweel in de lotus. Het juweel in de lotus en de steen der wijzen vertegenwoordigen beide spirituele volmaaktheid. HPB zegt, *‘Aristoteles... vertelde Alexander dat “de steen der wijzen helemaal geen steen was, dat deze in ieder mens zit, overal, altijd, en genoemd wordt het ultieme doel van alle filosofen”’* (CW 11:541).

De steen der wijzen had twee significante neveneffecten: het onsterfelijkselixer en het projectiepoeder. Materiële alchimisten dachten dat de onsterfelijkheid die de steen der wijzen zou opleveren iets was dat het verouderingsproces kon vertragen of zelfs omkeren. Maar in feite is het dezelfde onsterfelijkheid als die in de mantra uit de Upanishaden: ‘Leid mij uit de dood naar onsterfelijkheid’, dat wil zeggen, deze onsterfelijkheid is de wereld van het werkelijke en het licht, waarin er

geen geboren worden of sterven bestaat.

Materiële alchimisten dachten aan projectiepoeder als iets dat ruwe metalen, zoals lood, in goud kon veranderen. Maar in werkelijkheid is het iets dat alle dingen ter wereld helpt om tot volmaking te komen. Omdat goud traditioneel het volmaakte metaal is, dat roest noch corrodeert, is het een symbool van de volmaakte staat van alle dingen. Dat wil zeggen dat goud, volgens het principe van overeenkomsten, de volmaakte staat van alles vertegenwoordigt. Aldus is de steen der wijzen datgene wat leidt tot volmaaktheid, zowel binnenin als buiten ons – in ons wezen en in de hele wereld rondom ons.

Om volmaaktheid te bereiken ging het werk van de alchimist door drie stadia heen, waarin tegengestelde of contrasterende dingen eerst gescheiden worden en daarna verenigd.

Zo is ook in de theosofische traditie het doel van de evolutie geboorte en dood te transformeren tot een toestand van vol leven of onsterfelijkheid en een staat van gouden volmaaktheid te bereiken, wanneer mensen evolveren tot Dhyan Chohans, heren van meditatie, en ieder rijk van de Natuur voortgaat naar het volgende hiërarchische stadium van evolutionaire ontwikkeling.

6. Pad. Hoe je de steen der wijzen moet maken, dat wil zeggen volmaaktheid moet bereiken, is het hoofddoel van de alchimie. Er wordt naar verwezen in *'De Smaragden Tafel'* met de volgende woorden: *'U moet de aarde*

scheiden van het vuur, het subtiële van het verdichte, voorzichtig, met grote vaardigheid'. Om volmaaktheid te bereiken ging het werk van de alchimist door drie stadia heen, waarin tegengestelde of contrasterende dingen eerst gescheiden worden en daarna verenigd. De alchimie begint met drie substanties: zwavel, kwik en zout, die (onder andere) symbool staan voor het denkvermogen, de emoties en het lichaam als voertuig voor de geest. Zwavel, dat een brandende substantie is, is het denkvermogen; kwik, dat een vloeibare substantie is, is emotie; en zout, dat een korrelige, aardse substantie is, is het lichaam.

Deze drie substanties moeten gereduceerd worden tot hun primaire staat, die de alchimie noemt de *prima materia* of 'eerste materie', en die vertegenwoordigd wordt door de kleur zwart. Dit eerste stadium in het alchemistische proces wordt genoemd het *nigredo*, een Latijns woord dat 'zwartheid' betekent. De *prima materia* suggereert de theosofische notie van *mulaprakrti*, de wortel van de materie.

Het alchemistische proces vereist vele stappen die de alchimisten noemen *solve et coagule*, dat wil zeggen, scheiden en herenigen, voordat het *nigredo* getransformeerd wordt tot het tweede stadium, dat van de *albedo* of 'witheid'. De alchemistische substantie die geproduceerd wordt in dit stadium van het witte *albedo* kan ruwe metalen veranderen in zilver, maar nog niet in goud.

Het derde stadium, waarvoor veel meer stappen nodig zijn van scheiden en herenigen, wordt genoemd het *rubedo* of 'roodheid'. Het vertegenwoordigt de geel-roodheid van goud en het is het stadium dat de steen der wijzen produceert.

Deze drie stadia van *nigredo*, *albedo* en *rubedo* – zwartheid, witheid en roodheid – lopen parallel in veel spirituele tradities wereldwijd. De *Stem van de Stilte* rept van drie hallen waar de aspirant doorheengaat op het pad naar het dal van gelukzaligheid; het zijn de hal van onwetendheid, de hal van leerling en de hal van wijsheid. De vrijmet-selarij kent drie ambachtsgraden waarin een broeder geïnitieerd dient te worden; ingetreden leerling, gezel en meester metselaar. De aloude mysteriën van Eleusis kenden drie stadia: openbare zuivering en voorbereiding, de kleine mysteriën en de grote mysteriën. De yoga van Patanjali kent drie uiteindelijke ‘takken’ of innerlijke stadia: *concentratie*, *meditatie* en *unificatie*. Enzovoort. Drieheid lijkt inherent te zijn aan iedere benadering van zelf-realisatie.

Wat is het belang van al deze stadia van drietallen – zoals de alchemistische *nigredo*, *albedo* en *rubedo*? Om de betekenis te begrijpen van de drie alchemistische stadia, moeten wij denken aan de theosofische visie op de menselijke constitutie. Het fundamentele doel van alle spirituele zoektochten is het ontdekken wie de zoeker is; de fundamentele vraag die beantwoord dient te worden op het pad is ‘wie ben ik?’ Die vraag is het onderliggende onderwerp van alle Upanishaden. Er is bijvoorbeeld het bekende verhaal in de *Chandogya Upanishad* over de student Svetaketu, wiens vader hem vroeg of hij dat ene ding geleerd had, waarna men, als dit gekend wordt, niets anders meer hoeft te weten. Natuurlijk had de jongen dat niet geleerd en dus gebruikte zijn vader geduldig vele voorbeelden om de jongen dat ene ding te leren: *tat tvam asi* ‘Jij bent dat’, waarbij ‘dat’ de ultieme realiteit is.

Zo bestaat ook het verhaal van de zen-discipel die bij zijn leraar kwam en zei, ‘Meester, wat moet ik doen om verlicht te worden?’ De leraar antwoordde, ‘Wie vraagt dat?’ Om verlicht te worden hoeft de discipel alleen die vraag juist te beantwoorden. Te weten wie wij waarlijk zijn – weten, niet alleen intellectueel maar in ons diepste hart, met elke vezel van ons wezen – dat is verlicht worden of, wat op hetzelfde neerkomt, de steen der wijzen ontdekten. Dus, wie zijn wij? Wat is onze identiteit?

De theosofie vertelt ons dat wij niet één identiteit hebben, maar verscheidene. Ten eerste hebben wij een identiteit die wij ons persoonlijk ‘ik’ zouden kunnen noemen. Het is het bewuste deel van ons denkvermogen dat verbonden is met onze emoties en ons lichaam. Denkvermogen, emoties en lichaam worden, zoals al is opgemerkt, vertegenwoordigd door de alchemistische elementen zwavel, kwik en zout waarmee het alchemistische proces begint. Ons denkvermogen, onze emoties en ons lichaam – ons denken, voelen en handelen – zijn, ook al zijn ze nauw verbonden, soms uit hun verband, gefragmenteerd en niet in harmonie. Wij denken één ding, maar voelen iets anders; wij voelen op één manier, maar handelen anderszins.

Wanneer ons denkvermogen, onze emoties en handelingen dus niet verenigd zijn en niet harmonieus samenwerken, is ons persoonlijk leven verward en conflictueus. Dan moeten wij onze elementen samenbrengen, zodat ons denken, voelen en handelen gesynchroniseerd worden en elkaar versterken. Eenheid en harmonie in ons persoonlijk leven is het eerste stadium van het alchemistische proces, het *nigredo*.

Wij hebben echter een grotere identiteit dan het persoonlijk 'ik'. Het is een identiteit die wij ons individuele 'ik' of 'ego' kunnen noemen. Het is het deel van ons denkvermogen dat verbonden is met onze hogere intuïtie (of *buddhi*) en door de *buddhische* intuïtie met de spirituele kern of atma binnen in ons. Natuurlijk omvat het ook het persoonlijk 'ik', alsook alle onbewuste aspecten van ons denkvermogen, onze emoties en ons lichaam. Het is weids, vergeleken met het persoonlijk 'ik'. Het individuele 'ik' is wat reïncarneert in vele opeenvolgende persoonlijke 'ikken'. Het individuele 'ik' weet dat het persoonlijk 'ik' er deel van uitmaakt; maar het persoonlijk 'ik' weet normaliter niet dat het alleen maar een deel of aspect is van het individuele 'ik'. Wanneer het persoonlijk 'ik' zijn relatie met het individuele 'ik' ontdekt, kan dat 'ik' door het bewuste denkvermogen, de emoties en de handelingen van het 'ik' heen werken. Dan worden wij verenigd op een bovenpersoonlijk niveau.

Het doel van de alchemie is: het lood van onze tijdelijke persoonlijkheden te transformeren in het goud van een eenwording van al onze identiteiten met het eeuwige 'dat'.

Ten eerste moeten wij het bestaan erkennen van twee aparte identiteiten (dat is het proces van *solve* of afscheiding); dan moeten het persoonlijk 'ik' en het individuele 'ik' bewust verenigd worden (dat is het proces van *coagule* of hereniging). De staat van eenheid tussen het persoonlijk 'ik' en het individuele 'ik' is het tweede stadium van het alchemistische proces, het *albedo*.

Het *albedo* verandert het ruwe metaal van het persoonlijk 'ik' in het zilver van het individuele 'ik'.

Wij hebben echter een nog grotere identiteit dan het individuele 'ik'. Het is een identiteit die geen exclusief eigendom is van u of van mij, maar veeleer één die wij delen met elkaar en met alle wezens. In de Upanishaden wordt het 'dat' genoemd. Het is het aspect van universeel bewustzijn dat zichzelf in ieder van ons individualiseert. Het is het *atman* of de monade, het ene bewustzijn dat zichzelf uitdrukt door het individuele bewustzijn van ons allemaal. 'Dat' te ontdekken als onze ultieme identiteit, de Upanishadische les te leren van *tat tvam asi*, 'jij bent dat', is volledig verlicht te zijn. Het is het bereiken van de staat van volmaakt goud. Het realiseren van de eenheid van ons individueel 'ik' met het universele 'dat' is het derde stadium van het alchemistische proces, het *rubedo*. Het *rubedo* produceert de steen der wijzen, het juweel in de lotus, de volmaaktheid van onze natuur, het doel van menselijke evolutie, verlichting of verlossing, spirituele heelheid.

In *Isis Ontsluierd* beschrijft Blavatsky dit drievoudige alchemistische proces van het combineren van de elementen van ons wezen en deze te verheffen tot een hoger niveau van realiteit: “*Het geheim*”, zeggen de alchimisten, alsof ze genieten van de onwetendheid van de oningewijden, “*is een samensmelting van het zout, de zwavel en het kwik, driemaal gecombineerd... door een drievoudige sublimatie en een drievoudige fixatie*”. Dat is de samenvatting van HPB van het hele alchemistische proces.

Alchemie is één van de yoga's van het westen. Het doel van yoga (een woord dat etymologisch 'unie' betekent) is het verenigen van onze naturen. Het doel

van yoga is om ons gefragmenteerde zelf heel te maken – zowel binnen ons persoonlijk ‘ik’, tussen het persoonlijk ‘ik’ en het individuele ‘ik’, en van het individu met het ultieme en universele ‘dat’. Het doel van de alchimie is hetzelfde: het lood van onze tijdelijke persoonlijkheden te transformeren in het goud van een eenwording van al onze identiteiten met het eeuwige ‘dat’.

De Engels-Amerikaanse dichter T.S. Eliot schreef: *‘In mijn begin is mijn einde... In mijn einde is mijn begin’* (‘East Coker’ in *Four Quartets*). De alchimie is als de slang in het zegel van de Theosophical Society, met zijn staart in zijn bek: zijn begin en zijn einde vallen samen. Het begin van de alchimie is het motto *Hen to pan*, ‘alles is één’. Het einde van de alchimie is de steen der wijzen, die het symbool is van volmaaktheid door de eenheid van de persoon, het individu, en het universele ‘dat’. Zijn begin is zijn einde, en zijn einde is zijn begin: alles is één. Alchimie is dus een vorm van de universele wijsheid.

Verwijzingen:

Buntz, Herwig, ‘Alchemy III: 12th/13th-15th Century’, in *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*, ed. Wouter

J. Hanegraaff, 34-41, Leiden, Netherlands: Brill, 2005.

Haage, Bernard D. ‘Alchemy II: Antiquity-12th Century’, in *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*, ed. Wouter J. Hanegraaff, 16-34, Leiden, Netherlands: Brill, 2005.

Hartmann, Franz, *With the Adepts: An Adventure among the Rosicrucians*, Berwick, ME: Ibis Press, 2003; first published as *An Adventure among the Rosicrucians*, Boston, 1887, 2nd rev.ed. London, 1910.

Jung, Carl G., *Alchemical Studies*, Collected Works 13, Bollingen Series 20, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1970.

—. *Mysterium Coniunctionis*, Collected Works 14, Bollingen Series 20, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1970.

—. *Psychology and Alchemy*. Collected Works 12, Bollingen Series 20, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1977.

Pérez-Pariante, Joaquin, ‘An Investigation on the Activity Pattern of Alchemical Transmutation’, *Journal of Scientific Exploration* 16 (2002): 593-602.

Principe, Lawrence M., *The Aspiring Adept*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1998.

Raff, Jeffrey, *Jung and the Alchemical Imagination*, York Beach, ME: Nicolas-Hays, 2000.

Uit: *The Theosophist*, april 2006
Vertaling: A.M.I.

Het theosofische leven
moet een leven van dienst zijn.
Hoe meer we dienen, hoe wijzer we worden,
want we leren de wijsheid niet kennen door te
studeren, maar door te leven.

Annie Besant, *The Theosophic Life*